

تأثیر فردی دعا بر زندگی انسان

میترا زهروندی^۱

چکیده

در فرهنگ اسلامی، دعا و راز و نیاز با خداوند مورد تأکید فراوان است و هدف از نگارش این مقاله بررسی و تبیین تأثیر دعا، مناجات بر زندگی انسان است. به نظر می‌رسد امور معنوی و به ویژه دعا تأثیر فردی بسیاری بر زندگی انسان دارد. وقتی که آدمی با منبعی بی‌نهایت قدرتمند و دانا، متصل شود، می‌تواند خود را از یاس، دنیاپرستی، خطرات روحی و جسمی نجات دهد دعا ارتباط با قدرت لایزال است که نویسنده تلاش نموده است تا با استفاده از منابع غنی اسلامی به تأثیر آن بر زندگی انسان بپردازد. نتیجه‌ی حاصل از این تحقیق نشان‌دهنده‌ی تأثیر دعا در دو بعد ایجابی و سلبی بر زندگی انسان است. در این مقاله پس از بیان دلایل اهمیت دعا و تأثیر آن بر زندگی به اثرات ایجابی دعا شامل رشد و کمال انسانی، عبودیت خداوند، رزق و روزی وسیع، حرکت در مسیر صدق و راستی، آرامش روح و روان و در بعد سلبی شامل عدم تکبر، عدم پیروی از شیطان، دفع بلاها و دوری از نیرنگ پرداخته شده است. روش تحقیق در این نوشتار به شکل نقلی و روش جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای (دستی و رایانه) و روش پردازش اطلاعات تحقیق، توصیفی و تحلیلی است.

کلید واژه: آثار فردی، انسان، دعا، زندگی

^۱ - طلبه سطح ۲، حوزه علمیه مهدیه، شهرستان خنداب

مقدمه

دعا در واقع راز و نیاز بنده با پروردگار عالمیان است. که می تواند اثرات بسیاری بر زندگی فردی و اجتماعی انسان داشته باشد و به ویژه از نظر فردی باعث لطافت روح و رقت قلبی شود و همچنین روح بندگی را در انسان برانگیزد و موجب تقرب او با پروردگارش شود. دعا باعث ایجاد امید در فرد می شود. وقتی انسان خود را در ارتباط با قدرتی مطلق و بی نهایت می بیند و امور خود را به او تفویض می کند، حس رهایی و اعتماد پیدا می کند و از چنگ افکار شیطانی و یاس و ناامیدی رها می شود.

اهمیت پرداختن به این موضوع به دلیل آن است که دعا در فرهنگ اسلامی، از جایگاه و منزلت والایی برخوردار است و در آیات قرآن و روایات رسیده از معصومین (علیهم السلام) مورد تأکید و سفارش قرار گرفته است، مهمترین اثر ارزشمند دعا و تاثیر آن بر زندگی انسان، آشنایی با معارف اسلامی است که می تواند خیر دنیا و آخرت را نصیب فرد گرداند، زیرا هر انسانی در زندگی، دچار گرفتاری و مشکلاتی خواهد شد که در برخی موارد، نجات و رهایی از آن، خارج از توان انسان است، به همین دلیل بهترین راه برای نجات از اضطراب و نگرانی، دعا و نیایش با خدای سبحان است؛ چرا که دعا، برقراری ارتباط انسان با خداست، خدایی که بر هر کاری توانا بوده و از رگ گردن به بنده اش نزدیک است. به همین دلیل ضرورت دارد تا اثرات این دستور الهی بر فرد و زندگی انسان مورد تحقیق و بررسی قرار گیرد. حال این سوال مطرح است دعا بر زندگی انسان چه تاثیرات فردی دارد؟ توصیه و تاکید آیات و روایات در این مورد چگونه است؟

در مورد دعا و تاثیر فردی آن بر زندگی انسان تاکنون کتب و مقالات بسیاری به چاپ رسیده است که در اینجا به عنوان پیشینه تحقیق به برخی از این تالیفات اشاره می شود: مقاله ی « نقش دعا در زندگی انسان، محمد آصف عطایی، نشریه جامع علوم قرآنی، ۱۳۸۸ » و مقاله « تأثیر دعا در زندگی انسان، سایت اندیشه قم، ۱۳۹۷ » و مقاله « بررسی دعا و اثرات آن بر زندگی انسان، نویسندگان: سید رضا موسوی، سیده معصومه موسوی، پایگاه اینترنتی علم نت، ۱۳۹۳ » مزیت و نوآوری این مقاله در این است که به صورت اختصاصی ضمن استفاده از منابع قرآنی و روایی و دیدگاه صاحب نظران، به اثرات فردی دعا بر زندگی انسان پرداخته است و همچنین دلایل نیاز انسان به دعا و اثرات آن نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

۱- مفهوم شناسی

در این قسمت برای درک بهتر موضوع مقاله، مفهوم کلمات کلیدی به صورت لغوی و اصطلاحی بیان خواهند شد:

۱-۱- مفهوم آثار فردی

آثار فردی از دو کلمه اثر، فرد تشکیل شده است.

تعریف لغوی:

اثر یا نتیجه به معنای «ماحصل کار. چیزی که از چیز دیگر حاصل شده باشد. هر آنچه از پیروی کاری بالضروره حاصل گردد. ثمر. بار. بر. اثر. حاصل»^۱ - نشان و علامت باقی - مانده از هر چیز. ۲- جای پا، نشان قدم. ۳- حدیث، روایت. ۴- داغ. ۵- تأثیر. ۶- تألیف، تصنیف. ۷- یادبود»^۲

فرد مترادف است با کلماتی همچون: تک، تنها، مفرد، واحد، جدا، شخص، کس، نفر، بی مانند، بی نظیر، وحید، یکتا، یگانه، طاق، منفرد. و در لغت به معنی: «تنها. متفرد. منفرد و مجرد، مرد بيمانند، یگانه، ج = أفراد»^۳

تعریف اصطلاحی:

فرد یا فردیت در اصطلاح «به یک تعبیر بدین معناست که هر آدمی زاد دارای خلوت و حریم خصوصی فیزیکی و روانی، و عقیده فردی و دیگر حقوق اساسی است که در هر شرایطی می‌بایست محترم شمرده شوند»^۴ فرد یا بعد فردی در این نوشتار به معنای آنچه که صرفاً به یک شخص مربوط شده و تاثیر مستقیم بر دیگران و جامعه ندارد. بعد فردی بر خلاف بعد اجتماعی به درون، عقیده و نیت شخصی افراد برمی گردد.

بنابراین هر گونه تاثیرپذیری و یا نتیجه یک کار بر فرد، آثار فردی می‌گویند.

۱-۲- مفهوم انسان

لغوی:

^۱ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱، ص ۳۵۷

^۲ - معین، فرهنگ معین، ج اول، ص ۱۰۴

^۳ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱۴، ص ۱۳۸۰۴

^۴ - شقایقی، مهران، در جستجوی فردیت گمشده جوامع سنتی، وبلاگ: <http://cafenaz.blogfa.com>

«انسان مردم ، واحد و جمع و مذکر و مؤنث در وی یکسان است. مردم. حیوانات ناطق. در اصل انس بود، الف و نون مزیدتان بدان ملحق شده ، و این ماخوذ است از انس بالضم که به معنی الفت گرفتن و ظاهر شدن است و بعضی گفته اند که ماخوذ از نسیان است بشر. آدمیزاد. آدمیزاده. آدم زاده. انس. اناس. ناس. خلق. موجود سخنگوی میرند . انسان نام است برای جسد معین و نفس معین که ساکن در آن جسد است و جسد و نفس دو جزء برای انسانند، یکی از آندو جزء شریف است...یکی مانند درخت است و دیگری مانند ثمره درخت ، نفس راکب و جسد مرکوب است»^۱

انسان اصلش از «انسین» است، زیرا لغت شناسان عربی، مصغّر آن را «انسین» دانسته اند. «یای» آخر در تصغیر بر وجود آن در اصل، دلالت می کند و به سبب کثرت استعمال حذف شده است»^۲

اصطلاحی:

کلمه «انسان» در قرآن شصت و پنج بار و کلمه «بشر» سی و پنج بار و کلمه آدم بیست و پنج بار بکار رفته است.^۳

در وجه تسمیه انسان به این نام گفته شده است: «با توجه به این که انسان اصلش «انسین» بوده و آن هم از «نسیان» است و انسان چون با خدای خود عهده بست و فراموش کرد، بدین نام نامیده شد»^۴

«در فارسی به معنی مفرد یک تن از مردمان است که ریشه در زبان اوستایی دارد و از واژه اوستایی انیسان به معنی داستان فراموش شده گرفته شده است در عربی برگرفته شده از نسیان به معنی کسی که فراموش میکند و هم از واژه انس به معنی کسی که انس یافته است میباشد

^۱ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ذیل حرف الف، واژه انسان

^۲ - ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۲۳۱

^۳ - سبحانی تبریزی، دانشنامه کلام اسلامی، جلد ۱، صفحه ۹۰

^۴ - ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۲۳۱-۲۳۲

که اصل این واژه در فارسی از زبان اوستایی و در عربی از زبان آشوری میباشد»^۱ «یا بدان جهت انسان نامیده شد که می تواند بین خود و سایر مخلوقات اُنس و الفت برقرار کند»^۲

اصطلاحات انسان، بشر و آدم هر سه تقریباً بر افراد انسان صدق می کند لکن به لحاظی با هم فرق دارند، در بین اهل لغت کلمه انسان و بشر عَلَمٌ برای نوع انسان بکار رفته است لکن اکثر اهل لغت واژه «آدم» را عَلَمٌ برای شخص گرفته اند. برخی هم آن را مثل انسان و بشر برای «نوع» بکار برده اند.

«درقرآن هر کجا کلمه بشر بکار رفته منظور جسم ظاهری، پوست و بدن انسان است و هر کجا کلمه «انسان» بکار رفته است مراد باطن، کمالات و استعدادهای درونی او است»^۳

۱-۳- مفهوم دعا

تعریف لغوی:

دعا: «دعاء. حاجت خواستن. ج ، ادعیه ، دعوات. استغاثه به خدا. استدعای برکت. تضرع. درخواست از درگاه خدا. درخواست حاجت از خدا. درخواست حاجت از خداوند برای خود یا دیگری»^۴

دعا در لغت به معنای خواندن است چه این خواندن منضم با خواستن و چه به صورت نیایش و ستایش باشد در قرآن کریم هر جا لفظ دعا آمده با تمام مشتقات آن بمعنی خواندن است، به عنوان نمونه به یک آیه اشاره می شود: «و اضرب نفسک مع الذین یدعون ربهم بالغداوه و العشی یریدون وجهه - نفس خود را به شکیبایی وادار کن با افراد و کسانی که پروردگار خود را در بامداد و شامگاه می خواند و رضای او را می طلبد»^۵

^۱ - ویکی واژه (واژه نامه آزاد) <https://fa.wiktionary.org>

^۲ - ملاصدرا، تفسیر صدرالمتألهین، ج ۲، ص ۳۰۱

^۳ - قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ص ۳۸ و ۱۳۲ و ۱۹۲

^۴ - دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۵، ص ۴۵۳۶

^۵ - کهف، ۲۸

«شیطان به وسیله کارهایی مثل ۱. تزیین و زینت دادن کارهای زشت انسان در نظر وی ۲. دادن وعده های دروغ به انسان ۳. ترساندن انسان نسبت به آینده خویش، نهایت تلاش و کوشش خود را می کند تا اینکه مانع رسیدن انسان به خدا و شناخت خداوند بزرگ شود.»^۱

ج) دفع بلاها

زندگی انسان همیشه در معرض خطرات و بلایای طبیعی و غیرطبیعی بوده و هست و یکی دیگر از آثار دعا در زندگی فردی انسان، دفع بلا یا و مصیبت‌هاست. خداوند متعال به واسطه‌ی عبادت بندگان و دعا و درخواست آنان، بسیاری از بلایای زمینی و آسمانی را از آنان دور می‌کند. انسان موجودی ضعیف، ناتوان و آسیب پذیر است وقتی به مشکلی برخورد می‌کند و با مانع مواجه می‌شود، به خدا پناه برده و از وی مدد می‌جوید. در اسلام و آموزه های دینی آن، به انسان آموزش داده‌اند که غرور و خودخواهی را کنار گذاشته قبل از آن که سختی، مشکلات و بلاها، دامنگیرش شود؛ با دعا و نیایش بلاها را از خود دور سازد. امام علی (علیه السلام) در این رابطه می‌فرماید: «امواج بلا را با دعا دفع کنید»^۲ این روایت از امام علی (علیه السلام) نشاندهنده‌ی این است هرگاه با مشکلی مواجه شدید و یا ممکن است به بلایی گرفتار شوید، از خداوند دفع و رفع آن را بخواهید. امام صادق (علیه السلام) نیز در این مورد می‌فرماید: «قبل از آن که بلا به شما نازل شود، دعا کنید که خداوند به واسطه دعا، بلا را دفع می‌کند»^۳ امام سجاد (علیه السلام) دعا را دافع بلا دانسته و می‌فرماید: «دعا و بلا، تا روز قیامت با هم هستند و دعا، بلا را دفع می‌کند حتی اگر نزول آن قطعی شده باشد.»^۴

د) جلوگیری از مکر و حيله

طبق روایات اسلامی حتی خدعه با دشمنان اسلام نیز جز در موارد جنگ و کارزار جائز نیست و اگرچه خدعه‌کننده محق هم باشد، حق ندارد برای احقاق حق خود دست به خدعه و نیرنگ بزند؛ چنانچه عده‌ای خدمت امام علی (علیه السلام) آمده و پیشنهاد دادند که تا زمانی که بر امر حکومت و ارکان آن تسلط نیافته‌ای، با معاویه سازش کن و او را از حکومت شام عزل مکن.

^۱ - مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، ص ۱۶۵

^۲ - محدث نوری، مستدرک الوسائل، ج ۷، ص ۱۷۹.

^۳ - همان، ج ۵، ص ۱۸۱.

^۴ - کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۶۹.

حضرت در پاسخ فرمود: «المکر و الخدیعة و الغدر فی النار- حيله گر و نیرنگ باز و پیمان شکن همه در آتش اند». (یعنی این عمل نوعی خدعه محسوب می شود و من از آن بیزارم)^۱

کسانی که با دعا و نیایش با خداوند دانا و بینا در ارتباط هستند، یقیناً چون خداوند را بر اعمال خویش ناظر می بینند، هیچگاه به مکر و نیرنگ در کارهایشان متوسل نمی شوند. زیرا یکی از چیزهایی که مانع می شود تا انسان به خدا نزدیک شود مکر و خدعه و حيله است. امام سجاد (علیه السلام) در دعایشان از خدا می خواهند تا ایشان را گرفتار مکر و حيله نکند. در بخشی از دعای ابو حمزه می خوانیم: «الهی! لا تُؤدِّبْنِي بِعُقُوبَتِكَ وَلَا تَمْكُرْ بِي فِي حِيلَتِكَ. مِنْ إِنْ لِيَ الْخَيْرُ وَلَا يُوجَدُ إِلَّا مِنْ عِنْدِكَ. وَمِنْ إِنْ لِيَ النِّجَاهُ يَا رَبِّي وَلَا تَسْتَطَاعُ إِلَّا بِكَ. لَا الَّذِي أَحْسَنَ اسْتَغْنَى عَنْ عُونِكَ وَرَحْمَتِكَ. وَلَا الَّذِي أَسَاءَ وَاجْتَرَأَ عَلَيْكَ وَلَمْ يُرْضِكَ خَرَجَ عَنْ قُدْرَتِكَ - امام سجاد سلام الله علیه عرض می کند: خدایا! ما را در اثر گناهانمان عقوبت نکن! در اثر مکر و بد رفتاری مان مبتلا به مکر و حيله خود قرار نده! هیچ کس به هیچ مقصدی نرسیده است، مگر به فیض و فوز تو! و هیچ کسی از شر نرهیده است، به خیر نرسیده است، مگر به عنایت تو»^۲

قرآن نیز با هشدار به انسان ها، آنها را از مکر و حيله بر حذر می دارد و می فرماید: «وَمَكَرُوا وَكَرَّ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ»^۳ مکر کنی و با حیلتی که داری نگذاری ما به مقصد مشئوم مان برسیم. چون خداوند حائل خوبی است.

استاد جوادی آملی در تفسیر آیه فوق می نویسد: «اگر خیر به دست توست و در غیر تو، در نزد غیر تو خیری نیست، ما از کجا خیر را فراهم بکنیم؟ مِنْ إِنْ لِيَ الْخَيْرُ يَا رَبِّ وَلَا يُوجَدُ إِلَّا مِنْ عِنْدِكَ. نه پیش ماست، نه پیش دیگران. و اگر کسی گناه کرد و خواست نجات پیدا کند، راه نجات نه پیش خود گناه کار است، نه پیش دیگران. وَمِنْ إِنْ لِيَ النِّجَاهُ يَا رَبِّي وَلَا تَسْتَطَاعُ إِلَّا بِكَ»^۴

^۱ - متقی هندی، کنز العمال، ج ۷۸۲۰

^۲ - امام سجاد، صحیفه سجادیه، بخشی از دعای ابو حمزه ثمالی

^۳ - آل عمران، ۵۴

^۴ - جوادی آملی، شرح دعای ابو حمزه ثمالی

نتیجه‌گیری

در این مقاله که با عنوان «تاثیر فردی دعا بر زندگی انسان» است، نتایج ذیل حاصل گردیده است:

اسلام معتقد است زندگی دنیا مقدمه و کشتزار آخرت است و یکی از مواردی که می‌تواند مزرعه آخرت را آباد نماید، دعا، نیایش و راز و نیاز با خداست. دعا یک امر جدید نیست بلکه از زمان حضرت آدم به درگاه الهی شروع شده و در تمامی ادیان دعا در تمام ابعاد تربیتی فردی و اجتماعی بوده است. اگر بخواهیم تاثیر دعا را در زندگی خود حس کنیم باید در حق دیگران نیز دعا نموده و آرزوهای خوب برایشان داشته باشیم. انسان علاوه بر نیازهای مادی باید برای طروات، پاکی و سلامت روح نیز توجه داشته باشند تا بتواند به مراتب والای انسانی برسد. مهمترین وسیله برای رسیدن به کمال انسانی، ارتباط عاشقانه با خدا است.

دعا بر زندگی انسان‌ها هم اثر ایجابی دارد و هم اثر سلبی که در این مقاله به برخی از این اثرات پرداخته شده است. اولین و مهمترین اثر فردی دعا بر زندگی انسان، رشد و کمال الهی اوست، زیرا دعا نقطه‌ی اتصال به کمال مطلق است و با اتصال به این منبع لایتناهی، انسان نیز از آن بهره‌مند خواهد شد. خداوند نیز دعا را عامل رشد معرفی نموده است اثر فردی دیگر دعا عبودیت و بندگی خداوند است که حاضر و ناظر دانستن خداوند بر اعمال و عملکرد آدمی را موجب خواهد شد. احساس قدرت و امنیت در زندگی انسان‌های مومن به دلیل اتصال به قدرت لایزال خداوند است.

زندگی انسان مملو از حوادث گوناگون، وسوسه‌های شیطانی، قرارگرفتن بر سر دوراهی و چندراهی، ناامیدی و یاس و هزاران اتفاق دیگر است، بنابراین ارتباط با خداوند از طریق دعاست که او را در مسیر صدق و راستی قرار می‌دهد. زمانی که انسان از خدا خوبی و نیکی را در دنیا و آخرت درخواست می‌کند و خود نیز در مسیر مستقیم الهی حرکت می‌کند، به آرامش وصف ناپذیری خواهد رسید که با هیچ چیز مادی قابل بدست آوردن نیست. درمان دردهای روحی، خوداری از تکبر و منیت که نشانه جهل انسان است، غلبه بر نفس سرکش، عدم تسلط شیطان بر آدمی، خطرات و بلایای طبیعی و غیرطبیعی و دوری از نیرنگ و ریا از دیگر اثرات سلبی تاثیر دعا بر زندگی انسان است.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم

* سید رضی ، محمد بن حسین ، گردآورنده نهج البلاغه ، مترجم محمد دشتی ، انتشارات مشهور ، قم ، ۱۳۷۹ ش

۱. ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، انتشارات مکتب الإعلام الإسلامی،

۱۴۰۴ ق

۲. ابن منظور، جمال الدین، لسان العرب، انتشارات دار صادر بیروت، چاپ ۴، ۱۴۱۴ ق

۳. امام سجاد (علیه السلام)، صحیفه سجادیه ، دعاها و نیایش های امام سجاد(علیه

السلام)، ترجمه حسین انصاریان

۴. بحرانی اصفهانی، عبدالله بن نورالله، عوالم العلوم و المعارف و الاحوال من الایات و

الاکبار و الاقوال، انتشارات قم: موسسه الامام المهدی، ۱۳۱۴ ق

۵. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، چاپ دوم از دور جدید، دانشگاه تهران، تهران،

۱۳۹۱ ش

۶. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ترجمه حسین خداپرست، انتشارات نوید

اسلام، چاپ ۵، ۱۳۸۸ ش

۷. زمردیان، احمد، علی(علیه السلام) و کمیل، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ دوم،

۱۳۶۱ ش

۸. سبحانی تبریزی، جعفر، دانشنامه کلام اسلامی، انتشارات موسسه امام صادق (علیه

السلام)، ۱۳۹۰ ش

۹. سید ابن طاووس، علی ابن موسی، فلاح السائل، انتشارات آستان قدس، چاپ سوم،

۱۳۷۶ ش

۱۰. طباطبائی، محمدحسین، تفسیرالمیزان سیدمحمد باقرموسوی همدانی، تهران،

انتشارات جمهوری اسلامی، ۱۳۹۰ ش

۱۱. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، چاپ پانزده، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ ش

۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب: الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، دارالکتب الاسلامیه، تهران،

۱۳۸۸ ق.

۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، **اصول کافی**، ترجمه سید محمدحسینی همدانی، چاپخانه علمیه قم، ۱۳۶۳ ش

۱۴. گیلانی، عبدالرزاق، **مصباح الشریعه**، انتشارات پیام حق تهران، چاپ ۱، ۱۳۷۷ ش

۱۵. متقی هندی، علاءالدین ابن حسام الدین، **کنز العمال**، انتشارات دارالکتاب العلمیه، ۱۴۱۲ ق

۱۶. مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، مترجم ابوالحسن موسوی همدانی، دار الکتب الاسلامیه، چاپ ۴، ۱۳۸۲ ش

۱۷. محدث نوری، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**؛ بیروت: مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۸ ق

۱۸. مصباح یزدی، محمد تقی، **اخلاق در قرآن**، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)، چاپ سوم، ۱۳۷۷ ش.

۱۹. مطهری، مرتضی، **گفتارهای معنوی**، چاپ دوم، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۶۴

۲۰. معین، محمد، **فرهنگ معین**، تدوین سید جعفر شهیدی، انتشارات امیر کبیر تهران، ۱۳۸۸ ش

۲۱. مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، محقق: جمعی از نویسندگان، چاپ ده، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ ش

۲۲. ملاصدرا، **تفسیر صدرالمتألهین**، انتشارات گوناگون، انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرا، ۱۳۹۰ ش

نشریات و پایگاه‌های اینترنتی:

۲۳. جوادی آملی، عبدالله، **شرح دعای ابو حمزه ثمالی**، قسمت هشتم، سایت مؤسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البيت (علیهم السلام)

۲۴. شقایقی، مهران، در جستجوی فردیت گمشده جوامع سنتی، وبلاگ:
<http://cafenaz.blogfa.com>

۲۵. ویکی واژه (واژه نامه آزاد) <https://fa.wiktionary.org>